

Intervju z Jankom Pleterskim (Marta Verginella, Božo Repe)*

Kako se spominjate svojega otroštva?

Moj prvi spomin je, da smo z mamo in sestro bili pri mamini sestri v Jasini, tam v povirju Tise v češkoslovaški Podkarpatski Rusiji, danes Ukrajini. Tam je teta živela s hčerko in možem, ravnateljem obrtne šole. Ta je bil mojster oblikovanja lutk in mi je obljubil izdelati lutkovno gledališče. Res mi je desetletje pozneje podaril v Pragi kupljeno kompletno gledališče s kulisami in množico v češčini natisnjenih igric po vzorcih zgodb iz svetovne literature. Mnogočesa sem se naučil in prirejal s prijatelji na ljubljanskem Mirju kar imenitne lutkovne predstave. Navadil sem se brati češko, saj me v češko šolo v Mariboru niso poslali, čeprav je bila mama Čehinja. Govoriti pa sem znal, a ne od mame, ampak iz štirih mesecev bivanja v češki koloniji v Crikvenici. Tam sem, petletnik, celo pozabil, kako se govori po slovensko, čeprav sem se trudil, da ne bi. Tega napora se dobro spominjam. Spet sem se znašel šele med otroki pri igri v mariborskem parku. Mama je z nami govorila slovensko in mi odgovarjala: Tukaj živimo, važno je, da ste Slovani.

V kakšnem okolju ste odraščali?

V Ljubljani v še bolj mestnem kot v Mariboru. V ljubljanski vadnici množica sošolcev iz uglednih trgovskih, uradniških, učiteljskih, celo premožnih podjetniških rodbin. Za nekatere sem bil »mariborska baraba«. Vadniškega učitelja, ki me je preskusno vprašal, kako bi sklanjal svoj priimek, sem osvojil, ko sem jo brez pomisleka kar odbrenkal. Čeprav prvič v življenju kaj takega vprašan, sem se spomnil na ime zame edinstvenega kopališča, kjer sem se naučil plavati in ga dobro poznam: Mariborski otok vendar! Ime na »ski«! Pa je šlo. Že pri roditelniku so se učitelju oči zasvetile ...

* Intervju je nastal v okviru projekta Slovenska egozgodovina, ki ga na Oddelku za zgodovino FF vodi prof. dr. Marta Verginella. Intervju je bil opravljen v pisni obliki septembra 2017. 11. 1. 2018 je Janko Pleterski oddal precizirano verzijo, kot jo je označil sam. V intervjuju so bile odpravljene tipkovne napake. Opravljena redakcija ne posega v vsebino. Kot je razvidno iz zapisa, je intervjuvanec na nekatera vprašanja odgovarjal zbirno.

Kakšen je bil vaš odnos z očetom?

Očeta, trgovskega potnika v Mariboru, sem videval bolj malo. V Ljubljani, ki je po 1933 bila njegov rajon, in ni več potoval, tudi bolj malo. Nisva se navadila na pogovore. Podpiral me je pri šolanju, soglašal je z mojim namenom, da bom zdravnik, obljubljal mi je, da mi omogoči študij na kakšni imenitni univerzi, celo angleški po potrebi. Omogočil mi je zasebno učenje italijanščine, dva meseca bivanja v lepi Firenzi, ki sem jo doživel brez vsakega načrta. Kakor se je on sam prebijal v življenju po izključitvi 1899 iz komaj začetega prvega letnika ptujske gimnazije. Povedal mi je, da ga je to doletelo, ker je na neka vrata v poslopju napisal »Živeli Slovenci, poginejo naj Nemci«. Poslej se je prebijal kot vajenec pri različnih trgovcih, daleč od politike. A ponosen je hranil fotografijo iz pomočniških let, ko je bil v Sokolu Celje. Samostojen trgovec ni bil nikoli niti politično dejaven. Pa vendar so mu kulturniki po koncu vojne 1918 zaupali, da odnese v Aspang zalogo hrane pisatelju Josipu Stritarju, ki je tam bival zunaj sestradanega Dunaja.

Kakšno je bilo življenje v Mariboru v tridesetih letih?

Ne vem, ker sem bil tedaj pač že v Ljubljani. Ohranil pa sem stik z Mariborom, ker sem se udeleževal taborov mariborskih gozdovnikov, največkrat v Martuljku. To so bili najlepší časi.

Ste prišli v stik s primorskimi begunci v Mariboru?

Skoraj nič. Pri nas je sicer stanovala majhna železničarska družina s Primorske, a svoje begunske usode sploh ni omenjala. Oče skrajno preprost železničarski premikač, sin težek epileptik. Omenjali so le, da je blizu njihovega kraja velika jama, iz katere priteče cela reka. Obiskala jih je sorodnica, ki je bila docela vdana italijanskemu režimu in je svojega sina svojih let imenovala Benito. Z njim sem se sprl, ker se je takrat dogodilo trčenje italijanske in naše ladje, jaz pa sem menil, da bi se italijanska morala potopiti. Benitova mama me je strogo oštela. V krčevinski šoli pa sem gledal prizor ustrelitve slovenskih rodoljubov, pač bazoviških žrtev.

Kakšni so bili odnosi med dijaki in profesorji na ljubljanski gimnaziji? Zakaj in kdaj ste preselili v Ljubljano?

Se katerega profesorja še posebej spominjate? Zakaj?

Kdo so bili vaši najožji prijatelji in prijateljice?

Na realni gimnaziji na Vegovi ulici je bil ravnatelj matematik Mašera, znan Primorec. Zelo spoštovan. A z njim skoraj nobenih izkušenj. Zanj smo rekli, Mašera mašira in cveke pobira. Sploh sem iz realne gimnazije odnesel kaj malo znanja zgodovine in le malo specifičnega zanimanja zanjo. Bolj so me privlačila naravoslovna znanja, tudi kemija in fizika. Razrednik v prvi C je bil Viktor Petkovšek, znan botanik. Priljubljen se mi je fizik Pepe Švajger, doma iz Velikih Lašč, ki nas je prizadevno poučeval z izvajanjem mnogih poskusov v zelo opremljenem fizikalnem kabinetu in ki je po vsaki dokazani resnici rad prav očetovsko dostavljajal spodbudo, »de boš vedu, butelj!« Radi smo bili njegovi butlji. Najbolj so me privlačili jeziki – slovenski, francoski, nemški, celo latinski. Imeli smo impozantne

profesorje, nekatere pozneje znane univerzitetne, na primer Ocvirka, Grada. Za Sneguljčka pa smo krstili živahnega malega Uroša Kraigherja, po vojni urednika znamenite serije Kondor. Ta me je poučil, kakšen je izvirni naglas mojega priimka. In to na primeru besede klošter. Pač ne boš rekel, da je kdo klošteeerski! Resnično, a zame žal prepozno, prijazni Sneguljček! Danes pa zveni neverjetno, ko spominu dodajam, da sošolk sploh nismo imeli. V prvi C nas je bilo 60, od teh nas je do osme C ostalo 28. Zaradi vojne so nam odpustili maturo. Po okupaciji enako tudi Italijani, a vsilili so nam dvojezična spričevala namesto izvirnih, slovenskih. Med sošolci je najbolj znan postal Bojan Štih. Pozneje sva skupaj študirala zgodovino ter se dolga leta družila tudi v uredništvu Naših razgledov. Med v vojni padlimi pomnim dva partizana, enega domobranca in eno žrtev zavezniškega bombardiranja železniškega viadukta v Borovnici.

Zakaj so vas Italijani aretirali?

Zaradi sodelovanja v Osvobodilni fronti slovenskega naroda. Nedavno sem od profesorja Egon Pelikana izvedel, da je moje ime zasledil zapisano v register antifašistov Italije. Po takšnih dokumentih o Italiji in iz Italije smo pač okcidentalci tudi Slovenci.

Kakšna je bila izkušnja v ljubljanskem zaporu?

Kako ste doživeli preživeli obdobje v Alessandriji?

Sodni zapori v Ljubljani so zajeli veliko množico zelo različnih ljudi v preiskavah novih okupatorskih oblasti, nekaj malega pa tudi kaznjencev še iz napadene države. Spomnim se prosulega Haceta. Presunila me je njegova skrajna bledica. Pa množica zanimivih oseb iz odpora, kajpada. A trčil sem tudi na meni nenavadnega Rudolfa Smersuja, menda že takrat šefa skrivne katoliške vojaške formacije, Slovenske legije. Zmedeni Italijani so ga zaprli pomotoma. Precej se je pogovarjal z menoj in me tehtal. Konec novembra 1943 pa je Rdečemu križu dopustil mojo vrnitev iz alessandrijskega sodnega zapora domov. To mi je čez čas povedal oče, ki tega sprva ni izvedel.

S kom ste delili kaznilniško izkušnjo? Kakšno je bilo vodstvo v kaznilnici?

Kako je potekal vsakdan? S kom ste si dopisovali?

Kaznilnica je bila stoletna ustanova z utečenim redom, ne morilsko taborišče. Nas, politične Slave niso silili k delu, so nas pa držali ločeno od Črnogorcev. Pazniki so po svoje stalno trgovali z nami. Zasegali nam skrivaj kupljena drva in drugo nelegalno robo in sredstva, nato pa nam zopet skrivaj vse prodajali nazaj. Skoraj vsi smo se združili v kolektiv za skupno porabo dovoljenega denarja za življenjske potrebe posameznikov. Paketi od doma so tvorili skupno podporo h kaznilniški prehrani. Ta je bila zelo pičla. Enkrat na dan. Zelenjavna juha, zakuhana s peščico pašte ali riža, vse redkejša. Kruha pa celo 300 g na dan. Ob nedeljah košček kuhane govedine in tri majhne kuhane krompirje v oblicah. Lahko smo kupovali, različno in neredno: malo ribic ali sira, čebulo, sadja.

Kaj ste si takrat mislili o Mussolinijevi Italiji?

Smeli smo brati vatikanski *Osservatore romano*, Športno gazeto, ki je vsebovala uradna vojna poročila, in popularni *Corriere della domenica*. Vojak Rus nam je vsak teden podajal analitična poročila. Ob padcu Mussolinijeve vlade pa smo ostali brez paketov od doma. Enkrat jih je potem prinesel od Rdečega križa moj oče.

Kako je potekala pot nazaj domov?

Najprej kar počez, bliže domu pa čez belogardistične in nemške lovilne zasede.

Po vojni ste bili v diplomaciji. Kako to, da ste se odločili za zgodovino?

Najprej sem upal na demobilizacijo. Te pa v OZNi, kamor so me poklicali pred koncem vojne, ni bilo. Odrešili so me stari skojevski znanci. Vodstvo mladine me je določilo za diplomatsko šolo v Beogradu. Avstrijsko vprašanje je potem postalo moj referat v zunanjem ministrstvu. Z diplomatskim izvedencem profesorjem Zwittrom sem spoznaval pomen zgodovine. V zunanjem ministrstvu so se v burnih časih po informbiroju lotili preverjanja svojih kadrov. V istem času je Vlado Velebit ustavil moj odhod za odpravnika poslov na Finsko, češ da naj počakam, da bo prej končano avstrijsko vprašanje. A kdaj bo to? Takrat sem pomagal le pripraviti arhiv izvedenskega inštituta za mednarodna vprašanja, da bi ga skrili na varno pred morebitno stalinsko intervencijo, pri čemer pa sem za prenos v Ljubljano izločil elaborate, ki so zadevali mejno vprašanje z Avstrijo. Odločil sem se za vrnitev v Ljubljano, v kompetenco slovenske politike. Pri tem mi je odločilno pomagal Franček Hočevar, politični predstavnik Jugoslavije na Dunaju, ki sem pri njem bil leto poprej na praksi. Tako sem prišel za novinarja na Radio Ljubljana. V letu 1954 sem pa sklenil, da presedlam na bolj tradicionalni Inštitut za narodnostna vprašanja in da se za to usposobim s pospešenim študijem zgodovine. Diplomiral sem kot izredni študent konec 1957, star že skoraj 35 let. Dušan Kermavner mi je takrat rekel: diploma ni nič posebnega, a da si jo spraviš skupaj pri tej starosti, pa je. Za diplomsko delo o koroškem časopisu Mir sem prejel Prešernovo nagrado za študente.

Veliko vaših raziskav zadeva nacionalno vprašanje tako med prvo svetovno vojno in po njej kot med drugo. Od kod to zanimanje?

Nekaj je tu osebne izkušnje in zanimanja. Morda pa največ iz družjenja s profesorjem Zwittrom. Še v Beogradu mi je dejal: »*V nobeni okupirani vzhodnoevropski deželi ni bilo samostojnega revolucionarnega obrata, samo v mnogonacionalni Jugoslaviji. Družbeni movens je tu bilo nacionalno vprašanje. A kaj in kako je to bilo? Ne gre mi za teorijo, ampak za izkušnjo v zgodovini.*«

Za vaše delo je značilna izjemna temeljitost, ne samo pri delu z viri, ampak tudi poglobljeni premisleki o delih drugih. Poleg tega pa obvladovanje kar nekaj tujih jezikov, kar omogoča širok pogled in pravzaprav v zgodovinopisju postaja redkost, saj se vse vedno bolj reducira na angleški jezik.

Sam glede moje natančnosti me morem odgovoriti. Mika me navesti besede novomeške legende profesorja Janka Jarca, s katerim se tedaj še nisva seznanila,

a jih je izrekel ob najinem obisku, skupaj z Bogdanom Osolnikom pri njem doma na Grmu: »Če poznam Pleterskega? Na tisto, kar on piše, lahko vzameš strup!«

Težavo zaradi krčenja znanja jezikov na angleščino porazno občutim, ko zaman pozivam kolege, naj preučijo objavljene dokumente o zunanji politiki Svetega sedeža v drugi svetovni vojni. Serija je pač urejena v francoskem jeziku. Kaj bi se zgodilo zgodovinarjem, če bi se papež spet preselil k Francozom ali pa preskočil kar na Kitajsko?

Tudi zato so vam nasprotniki v razpravah težko argumentirano odgovarjali. Od kod ta temeljitost? Iz študija, značajskih lastnosti, življenjskih izkušenj ali česa drugega?

Ne bi znal odgovoriti. Sicer pa to samoumevno mora spadati k metodi stroke.

Kako danes gledate na jugoslovansko zgodovinopisje, zlasti v luči razpada države in tudi vaših polemik z Brankom Petranovićem zaradi knjige *Narodi, Jugoslavija, revolucija*?

Polemik niti ni bilo. Na uničujočo izjavo profesorja Petranovića, ki o njej sploh nisem bil natančneje obveščen, nisem reagiral. Saj me je prav on 1974 na našem posvetu o Sloveniji spodbudil, naj napišem knjigo. Opazil je tedaj, da argumentiram na podlagi silne, a malo res brane serije dokumentov NOR Jugoslavije, ki jih je zbiral s pomočjo vseh republik in pokrajin vojnogodovinski inštitut v Beogradu. Pozneje sem spoznal šefa, generala Trga Fabjana. Moja knjiga je izšla osem let pozneje in Petranovićevo uničujoča kritična izjava je bila pravzaprav kritika rezultatov dela armijskega inštituta, ki je bil pač jugoslovanski in ne samo srbski oziroma velikosrbski. Prav zaradi tega je bil Petranović presenečen in zdaj nad mano ogorčen. Tistih več kot 120 knjig o NOR Jugoslavije bo treba zares prebrati in analizirati. V oddelku za zgodovino Filozofske fakultete jih najbrž še hranijo in v njih skoraj gotovo še tiče listki pri dokumentih, ki sem jih bral.

Kot član predsedstva SR Slovenije ste vstopili tudi neposredno v politiko. Kaj je bil motiv?

Do svoje upokojitve 1982 nisem nikoli bil kak politični funkcionar, politično aktiven sem bil le kot član stranke v okviru delovne organizacije Filozofske fakultete v Ljubljani. Tista knjiga me je pa z NIN-ovo nagrado potisnila na politična tla, čeprav je govorila o dogajanju na jugoslovanskih tleh v 18. stoletju pa potem do konca druge svetovne vojne. Že štiri leta upokojenec sem se čutil svobodnega in po izkušnjah zmožnega za delo v politiki, zato sem 1986 sprejel predlog Andreja Marinca, da postanem član CK ZKS, katerega predsedstvo je tedaj prevzel Milan Kučan. Ko sem že naslednje leto doživel, da Nova revija zavrača legitimnost kočevske samoodločbe slovenskega naroda, uveljavljeno v jajških sklepih Avnoja in da hoče France Bučar s somišljeniki demokratično slovensko državo postaviti na podlagi pogodbe z velikosrbstvom, kot nekakšen k suverenosti od velikodržavnih centralistov k osamosvojitvi le pripuščen poševno zgrajen stolp, namesto že samostojno zrasle suverene slovenske države, sem sprejel 1988 tudi predlog

Bogomirja Gorjana, predsednika zveze borcev NOB, naj postanem kandidat za člana Predsedstva Socialistične republike Slovenije.

Ena odmevnejših zadev, ki ste jih kot član predsedstva storili, je koncipiranje izjave o narodni pomiritvi. Kako danes gledate na t. i. narodno spravo?

Tista izjava Predsedstva SRS je bila bob ob steno.

Postavljeni poševni stolp se namreč z zgodovinskim zanikanjem druge izmed treh v našem narodnem bitju dogodbenih samoodločb – torej tiste za svojo državnost v federativni novi Jugoslaviji leta 1943 (Kočevje, Jajce) – opira na poševno razlago, da se je pri nas namesto mednarodne druge svetovne vojne in protikupatorske rezistence v njenem sklopu, dogajala nekakšna domača, državljanska vojna. Torej vojna med tako imenovanim protipartizanskim taborom in partizani. Ta tabor je našo državo sicer prepustil osvajalcem, a boj naj bi bil vseeno slovensko državljanski. Domobranci so pa vztrajno razglašali, da oni za Hitlerja na prizadetih tleh pobijajo tam navzoče zločinske bandite oziroma »tolovaje«.

To, kar se je s slovensko državo, alias nacijo, pri nas po osamosvojitvi politično uveljavilo, je res nekakšen za zdaj še suveren, a razdvojen, poševno stoječ stolp brez nujne samozavesti.

Kako iz svoje življenjske izkušnje gledate na odnos med politiko in zgodovinskim?

Oboje je neogibna potreba, a odnos med obema je problematičen. Prinaša dobro in slabo. Toda prav v takšnem odnosu nastaja in se dogodi tisto, čemur pravimo zgodovina. Zgodovina sama po sebi mora biti pojmovana kot nekaj samostojnega v naravi življenja in čemur ne moremo ukazovati. Zgodovina je nekaj, kar skušamo razumeti, ga sprejeti in živeti.

Kaj štejete za svoje najpomembnejše delo?

Svojo doktorsko disertacijo. Vse moje nadaljnje delo je izrastlo iz nje, tematsko, prostorsko in tudi časovno raziskovalno, obenem z mislijo, obrnjeno v bodočnost. Z vrha Socialistične zveze Slovenije, ki je tedaj usmerjala Inštitut za narodnostna vprašanja, tudi z denarjem za tri mesece mojega dela v Avstriji na disertaciji, so me spraševali, zakaj hočem začeti kar z 18. stoletjem, zakaj ne bliže današnjemu času, vsaj s temo plebiscita, bliže današnjim problemom. Če bi danes bil na tem, da se odločim, bi segel nazaj še dlje, vsaj še do 1515. Do slovenske kmečke vojne. Ta je od sosedov pač vselej imenovana vindiška, a stoji kot začetek slovenske zgodovine. In segel bi s tem tudi do 1550, do prve slovenske knjige. Morda bi posebej opozarjal, da se je protireformacija na Slovenskem uveljavila predvsem z državno avtoriteto vladarjev iz nemške dinastije Habsburg, ki je tudi s Koroške izgnala tisto z družbeno strukturo te dežele že uspešno zraščeno slovensko reformacijo. O tem ni odločala prenova tamkajšnje katoliške cerkve, ki je sledila. Menim, da je disertacija tudi sicer pripomogla k samozavesti slovenske skupnosti v deželi, kjer so iz nje oblastniško odštevali jezikovno po slovensko oziroma po slovenje govoreče »Vindiše«. Malce se mi zdi, da je moje delo pripomoglo k no-

vemu razumevanju narodnopolitičnih delitev v deželi. Še posebej k razumevanju dostikrat usodne vloge tamkajšnje socialne demokracije za Slovence. Izkušnja disertacije tiči pravzaprav v vsaki moji knjigi. Letos sem se razveselil refleksa moje disertacije v delu angleškega zgodovinarja Roberta Knighta o obnovljeni Avstriji in koroškem vprašanju. Osebno pa sem z disertacijo pridobil naslov častnega doktorja univerze v Celovcu in ob tem zagotovilo čudovitega avstrijskega demokrata, žal že pokojnega profesorja zgodovine Karla Stuhlpfarerja, da ne morem več reči za avstrijske sosede, da preprosto ne berejo, kar je napisanega v slovenskem jeziku (slovenica non leguntur).

Ali naj na koncu še pristavim, da bi to isto želel tudi branju slovenskih del med Slovenci samimi na Slovenskem.